

- общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia ; Наука, 1998. – 640 с.
9. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
 10. Шинкоренко Т. П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями / Т. П. Шинкоренко // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 77–92.
 11. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики / А. Смит. – М. : Эконов, 1993. – Т. 1. – 475 с.
 12. Dunning J. H. The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions / Dunning J. H. // Journal of International Business Studies. – 1988. – Spring. – P. 1–31.
 13. Rugman A. Perspective on regional and global strategies of multinational enterprises / Rugman A., Verbeke A. // Journal of International Business Studies. 2004. – V. 35, № 1. – P. 3–18.
 14. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов : [пер. с англ.] / Портер М. – М. : Альпина БизнесБукс, 2005. – 454 с.
 15. Коняхина Н. Ю. Теории и концепции прямых иностранных инвестиций: ретроспективный взгляд на аналитический инструментальный международного перелива капитала / Н. Ю. Коняхина // Вестник ТГУ. – 2008. – Выпуск 1 (69). – С. 268.

УДК 339.97:332.146

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

М. М. Олексієнко

Процес залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) відображає інтереси здебільшого лише двох суб'єктів – іноземного інвестора та підприємства-реципієнта інвестицій. У контексті розширеного відтворення базових галузей економіки кожного регіону України, регіонального розвитку, мінімізації міжрегіональних диспропорцій і забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави виникає потреба долучити до цього процесу фахівців із регулювання іноземного інвестування з метою відстоювання інтересів суспільства, регіону, держави [3, с. 367].

Проблеми інвестиційної безпеки розглядали науковці З. С. Варналій, С. З. Мошенський, А. І. Сухоруков. Вивчення впливу іноземних інвестицій на економіку здійснили науковці Т. В. Азарова, В. В. Борщевський, О. В. Рогач, В. Г. Федоренко, однак питання щодо введення до складу зовнішньоекономічної безпеки

держави зовнішньоінвестиційної складової та аналізу іноземного інвестування у регіональному зрізі започатковано не було.

Метою статті є привернення уваги до проблем удосконалення зовнішнього інвестування, окреслення основних напрямів його регулювання на підставі аналізу залучення ПІІ у регіони України, а також визначення показників-індикаторів цього регулювання.

Активізація інвестиційного процесу є одним із найдієвіших механізмів соціально-економічного зростання України. Проте, за даними Державної служби статистики (Держстату), станом на 1 січня 2011 р. іноземними інвесторами в підприємства України вкладено ПІІ у вигляді акціонерного капіталу 44,8 млрд дол. США, у тому числі в 2009 р. – 4,3 млрд дол. США, в 2010 р. – 4,7 млрд дол. США. Крім того, станом на початок 2010 р. вітчизняні підприємства отримали іноземних кре-

дитів і позик на суму 5,3 млрд дол. США, а на кінець 2010 р. їх обсяг становив 5,9 млрд дол. США [1]. Залежність українських підприємств від капіталу нерезидентів має стійку тенденцію збільшення, однак у просторовому вимірі іноземні інвестиції поширюються вкрай нерівномірно як між регіонами України, так і

між секторами економіки (55,7 % їх чистого приросту спрямовано тільки у фінансову діяльність (табл. 1). Саме тому постало завдання детального вивчення динаміки зовнішнього інвестування у розрізі кожного регіонів України та пошук взаємозв'язку цього інвестування з динамікою їх економічного зростання.

Таблиця 1

Пріоритетні напрями розподілу прямих іноземних інвестицій у регіони України (без кредитів і позик) за видами економічної діяльності станом на 01.01.2011 р.

Галузі економічної діяльності, показники	Обсяг накопичених ПІІ, млн дол. США	Частка галузі в обсязі накопичених ПІІ, %	Річний чистий приріст ПІІ, млн дол. США	Частка галузі у чистому прирості ПІІ, %	Області-лідери, їхня частка в загальнодержавному обсязі
Загалом ПІІ, у тому числі	44773,0	100,0	4720,0	100,0	м. Київ (49,1 %), Дніпропетровська (16,7 %), Харківська (6,1 %), Донецька (4,6 %), Львівська (2,9 %)
Фінансова діяльність	15059,1	33,7	2628,5	55,7	м. Київ (80,5 %), Харківська (12,6 %), Львівська (2,8 %), Дніпропетровська (1,2 %), Одеська (0,9 %)
Промисловість, у тому числі	14042,6	31,4	766,2	16,5	Дніпропетровська (41,4 %), м. Київ (8,2 %), Донецька (7,3 %), Київська (5,5 %), Харківська (3,5 %)
переробна	12488,1	27,9	571,6	12,3	Дніпропетровська (42,1 %), м. Київ (8,4 %), Донецька (7,7 %), Київська (5,7 %), Харківська (3,5 %)
добувна	1207,7	2,7	157,6	3,4	Дніпропетровська (46,2 %), Полтавська (29,7 %), м. Київ (5,9 %), Донецька (4,0 %), Вінницька (1,9 %)
виробництво та розподіл електроенергії, газу і води	346,8	0,8	37,0	0,8	АР Крим (11,6 %), Житомирська (10,1 %), м. Київ (7,1 %), Луганська (6,1 %), Кіровоградська (4,7 %)
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	4764,5	10,7	447,9	9,6	м. Київ (59,1 %), Дніпропетровська (15,9 %), Київська (6,1 %), Донецька (4,4 %), Одеська (2,0 %)
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	4754,1	10,6	485,6	10,4	м. Київ (56,6 %), Дніпропетровська (9,5 %), Донецька (7,7 %), Харківська (5,1 %), Київська (4,8 %)
Будівництво	2359,2	5,2	133,2	2,9	м. Київ (69,7 %), АР Крим (9,9 %), Луганська (2,8 %), Одеська (1,6 %), м. Севастополь (0,7 %)
Діяльність транспорту і зв'язку	1711,2	3,8	84,7	1,8	м. Київ (48,6 %), Одеська (14,7 %), АР Крим (5,5 %), Львівська (3,9 %), м. Севастополь (3,5 %)
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	837,3	1,9	44,3	1,0	Київська (18,2 %), Львівська (13,9 %), м. Київ (12,0 %), Івано-Франківська (9,7 %), Рівненська (5,5 %)

Продовж. табл. 1

Галузі економічної діяльності, показники	Обсяг накопичених ПІІ, млн дол. США	Частка галузі в обсязі накопичених ПІІ, %	Річний чистий приріст ПІІ, млн дол. США	Частка галузі у чистому прирості ПІІ, %	Області-лідери, їхня частка в загальнодержавному обсязі
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури і спорту	583,5	1,3	34,5	0,7	Донецька (41,8 %), м. Київ (38,2 %), АР Крим (11,8 %), Львівська (1,1 %)
Діяльність готелів і ресторанів	458,3	1,0	13,5	0,3	м. Київ (56,9 %), АР Крим (14,7 %), Львівська (3,0 %), Закарпатська (2,1 %)
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	131,2	0,3	10,2	0,2	м. Київ (23,4 %), Львівська (9,3 %)
Освіта	16,8	0,0004	2,7	0,0006	м. Севастополь (55,4 %), м. Київ (22,0 %)
Державне управління	0,5	0,00001	0	0,0	м. Київ, Харківська область

Практично половину всього акціонерного капіталу нерезидентів, залученого вітчизняними підприємствами, зосереджено у м. Києві (21983,4 млн дол. США – 49,1 %) (рис. 1). Подібний стан спостерігався і в країнах Східної

Європи у 90-х рр. минулого століття, коли іноземні інвестиції зосереджувалися саме у столицях країн, лише згодом повільно розосереджувалися в інші регіони.

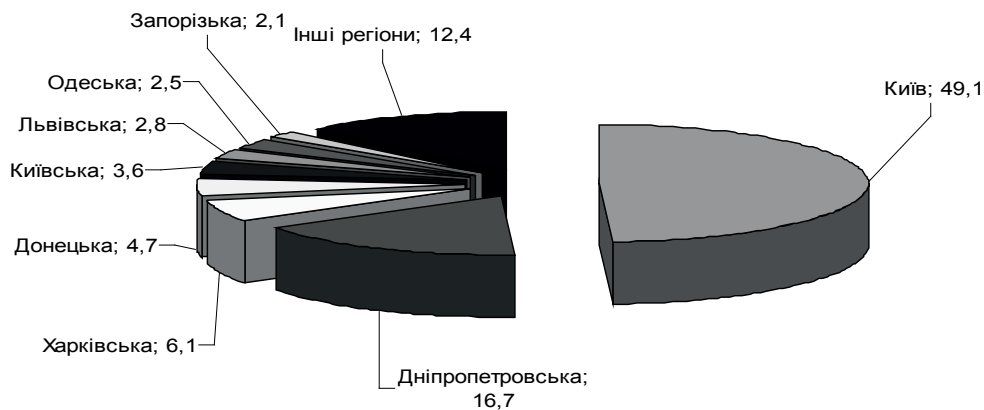

Рис. 1. Частки нагромадження регіонами України прямих іноземних інвестицій станом на 01.01.2011 р., % [1]

Другий за вагомістю потік ПІІ (7495,2 млн дол. США – 16,7 %) залучила Дніпропетровська обл., яка в 2009 р. спромоглася досягти обсягу їх чистого припливу в 10,7 разу більшого за свій економічний потенціал, внаслідок чого виникли проблеми з їх капітальним освоєнням. При високій частці високоякісних ПІІ (79,0 %), які переважно спрямовані у мета-

лургійне виробництво (4821,0 млн дол. США – 64,3 %), практично не нагромаджено акціонерного капіталу нерезидентів у сільському господарстві та в будівництві [4, с. 117]. Область має низьку частку високотехнологічних ПІІ (2,2 %), при цьому практично не відмічено їх нагромадження у машинобудуванні. Частка іноземних інвесторів в освоєнні інвестицій в

основний капітал становить 1,4 %. Стабільно третє місце в залученні ПІІ посідає центр машинобудування України – Харківська обл. (2714,0 млн дол. США – 6,1 %). Частка високоякісних ПІІ становить 16,9 % (переважно за рахунок інвестування у переробну промисловість, головним чином у виробництво харчових продуктів і напоїв), частка високотехнологічних ПІІ – лише 2,8 %). Акціонерний

капітал нерезидентів було сконцентровано у фінансову діяльність (1893,9 млн дол. США – 70,0 %), в операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг і надання послуг підприємцям (243,2 млн дол. США – 9,0 %), що позначилося на подальшому занепаді машинобудування. Частка іноземних інвесторів в освоєнні інвестицій в основний капітал становить 1,2 %.

Таблиця 2

Індикатори іноземного інвестування регіонів України у 2009 р. у контексті зовнішньоекономічної безпеки держави

Область, місто	Частка підприємств, які залучили ПІІ, у загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ, %	Частка п'яти основних країн-інвесторів, %	Індекс чистого притоку ПІІ до економічного потенціалу	Відношення сукупного прямого капіталу нерезидентів до ВРП (ВВП), %	Частка іноземних кредитів і позик у кредиторській заборгованості, %	Частка іноземних інвесторів в освоєних інвестиціях в ОК, %	Частка високоякісних ПІІ, %	Частка нагромадження ПІІ у переробній промисловості, %	Частка високотехнологічних ПІІ, %
Автономна Республіка Крим	1,1	76,5	0,99108	22,1	2,1	11,9	61,9	16,4	14,5
Вінницька	0,6	64,7	0,30383	11,1	3,2	1,8	63,1	41,7	12,7
Волинська	1,5	84,2	1,30348	24,9	2,4	1,1	84,1	51,1	18,2
Дніпропетровська	1,0	90,5	10,72456	63,5	2,1	1,4	79,0	70,2	2,2
Донецька	0,7	84,4	0,23394	14,2	1,0	6,6	55,2	46,5	2,3
Житомирська	1,7	66,7	1,07784	20,5	14,4	5,3	80,6	62,2	6,4
Закарпатська	4,3	55,1	0,09109	23,1	1,0	8,2	88,6	78,7	25,1
Запорізька	0,8	77,5	0,38322	19,5	0,5	1,2	69,5	68,8	25,7
Івано-Франківська	1,9	75,5	2,49504	32,1	2,0	1,2	89,9	61,4	43,7
Київська	1,9	74,5	1,45661	37,6	4,0	15,3	60,8	44,1	5,0
Кіровоградська	0,5	63,4	0,43261	7,0	2,5	1,3	72,0	30,3	н.д.
Луганська	0,4	82,1	1,60237	13,1	0,1	1,4	56,2	38,2	32,0
Львівська	2,1	63,4	2,35581	29,8	3,4	6,5	44,6	28,1	8,7
Миколаївська	0,6	76,2	0,00780	11,3	6,2	0,2	32,1	20,8	н.д.
Одеська	1,3	65,3	0,31235	22,3	5,0	4,0	49,6	23,8	3,1
Полтавська	1,1	85,5	[0,47892]	12,9	2,7	3,4	85,9	14,8	н.д.
Рівненська	1,0	75,9	0,67525	23,8	9,2	3,2	78,0	45,4	н.д.
Сумська	0,8	85,6	1,07769	12,6	1,5	1,4	85,8	79,3	52,3
Тернопільська	0,7	69,2	0,30167	8,3	5,0	0,7	94,6	51,1	10,6
Харківська	1,2	89,5	2,33181	37,6	3,9	1,2	16,9	13,4	2,8
Херсонська	0,8	82,2	0,39526	15,3	4,4	7,9	83,5	44,1	н.д.
Хмельницька	0,6	85,5	1,78388	12,0	1,9	19,5	89,4	81,0	9,3
Черкаська	1,0	83,0	0,73209	10,8	1,4	0,5	87,5	75,3	48,2
Чернівецька	1,6	56,0	0,07175	6,3	1,1	1,1	66,1	61,7	н.д.
Чернігівська	0,5	72,5	[0,31105]	5,6	1,6	1,1	84,9	68,3	10,6
м. Київ	3,4	51,1	5,01657	100,0	4,1	2,9	16,9	4,8	2,1
м. Севастополь	1,7	86,3	[0,06628]	21,4	3,1	2,4	76,2	23,7	14,1
Україна	1,6	69,1	1,09032	38,7	2,9	4,5	42,3	27,9	5,6

Аналіз часток нагромаджених високоякісних ПІІ визначив регіонів-лідерів: Тернопільська (94,6 %), Івано-Франківська (89,9 %), Хмельницька (89,9 %), Полтавська (88,8 %), Закарпатська (88,6 %) і Черкаська (88,2 %) області. Низькі частки нагромадженого високоякісного акціонерного капіталу нерезидентів мали: м. Київ (16,9 %), Харківська (16,9 %), Миколаївська (32,1 %), Львівська (44,6 %) області.

Найбільш перспективним і найскладнішим для виконання регіонами є інший показник – частка нагромаджених високотехнологічних ПІІ, що визначає рівень нагромадження акціонерного капіталу нерезидентів у передових галузі переробної промисловості – машинобудуванні та хімічній промисловості, в яких зазвичай виробляється найбільша додана вартість і які найбільше потребують залучення передових технологій. У розвиток цих галузей загалом в Україні спрямовано 5,6 % ПІІ (2511,0 млн дол. США). Найбільшу частку високотехнологічних нагромаджених ПІІ мають області: Сумська (52,6 %), Черкаська (48,5 %), Івано-Франківська (42,2 %), Луганська (32,0 %), Запорізька (25,7 %). Практично не приділять уваги високотехнологічному іноземному інвестуванню області: Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська і Херсонська.

За індексом чистого притоку ПІІ до їх економічному потенціалу [4, с. 170] найбільш доцільно поділити регіони на шість груп (табл. 2, рис. 2): (1) регіони, економіки яких залучають ПІІ та функціонують на рівні наявного потенціалу ($I_{\text{чп/ен}} = 1 \pm 0,5$): Автономна Республіка Крим (0,99108), Сумська (1,07769), Житомирська (1,07784), Черкаська (0,73209), Волинська (1,30348), Рівненська (0,67525) і Київська (1,45661) області; (2) регіони, економіки яких залучають ПІІ вище за рівень свого потенціалу ($1,5 < I_{\text{чп/ен}} < 3$): Івано-Франківська (2,49504), Львівська (2,35581), Харківська (2,33181), Хмельницька (1,78388) і Луганська (1,60237) області; (3) регіони, економіки яких залучають ПІІ та функціонують нижче за рівень свого потенціалу ($0,1 < I_{\text{вчп}} < 0,5$): Донецька (0,23394), Вінницька (0,30383), Тернопільська (0,30167), Одеська (0,31235), Запорізька (0,38322), Хер-

сонська (0,39526) і Кіровоградська (0,43261) області; 4) регіони, які залучають ПІІ значно вище за рівень свого потенціалу ($I_{\text{чп/ен}} > 3$): Дніпропетровська область (10,72456), м. Київ (5,01657), унаслідок чого ці інвестиції мають слабкі зв'язки із внутрішнім сектором, невеликим експортним потенціалом та невиразним впливом на науково-технічний розвиток – саме ці два регіони є лідерами в імпорті товарів і послуг, на «перетравлення» яких і спрямовується лівова частка залучених у нерезидентів інвестицій; (5) регіони, економіки яких залучають ПІІ, значно нижче оптимального рівня ($0 < I_{\text{чп/ен}} < 0,1$): Миколаївська (0,00780), Чернівецька (0,07175) і Закарпатська (0,09109) області; (6) регіони, які втрачають акціонерний капітал нерезидентів: Полтавська (0,47892), Чернігівська обл. (0,31105) і м. Севастополь (0,06628).

У разі дотримання виваженої і цілеспрямованої політики регулювання притоку ПІІ достатньо нескладно позбавитися від трьох останніх груп, а в майбутньому – наблизити $I_{\text{чп/ен}}$ кожного регіону до «1», утримуючи всі регіони в одній групі.

На прикладі м. Києва спостерігається суттєве порушення оптимального рівня чистого припливу акціонерного капіталу нерезидентів до економічного потенціалу регіону (у 5 разів), що призвело до значних порушень інших показників зовнішньоекономічної безпеки: сукупний прямий капітал нерезидентів (сума акціонерного капіталу нерезидентів і боргових інструментів, отриманих від іноземних прямих інвесторів кредитів і позик) досяг рівня 100 % ВРП. Цей капітал на 64,4 % менше, ніж загалом по країні, спрямовувався на капітальні інвестиції (частка високоякісних ПІІ становить 16,9 % (переважно за рахунок інвестування у будівництво), частка високо-технологічних ПІІ – лише 2,1 %). Натомість цей акціонерний капітал нерезидентів було сконцентровано у фінансову діяльність (12123,0 млн дол. США – 55,5 %), у торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (2815,9 млн дол. США – 12,8 %), в операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг і надання послуг підприємцям (2692,9 млн дол. США – 12,2 %),

у надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту (223,0 млн дол. США – 1,0 %), що позначилося на розвитку реального сектора економіки міста, сприяло збільшенню попиту на импорт-

ні товари. Перевага фінансових інвестицій над капітальними призвела до того, що частка іноземних інвесторів в освоєнні інвестицій в основний капітал становить лише 2,9 % (для порівняння: у Хмельницькій обл. – 19,5 %).

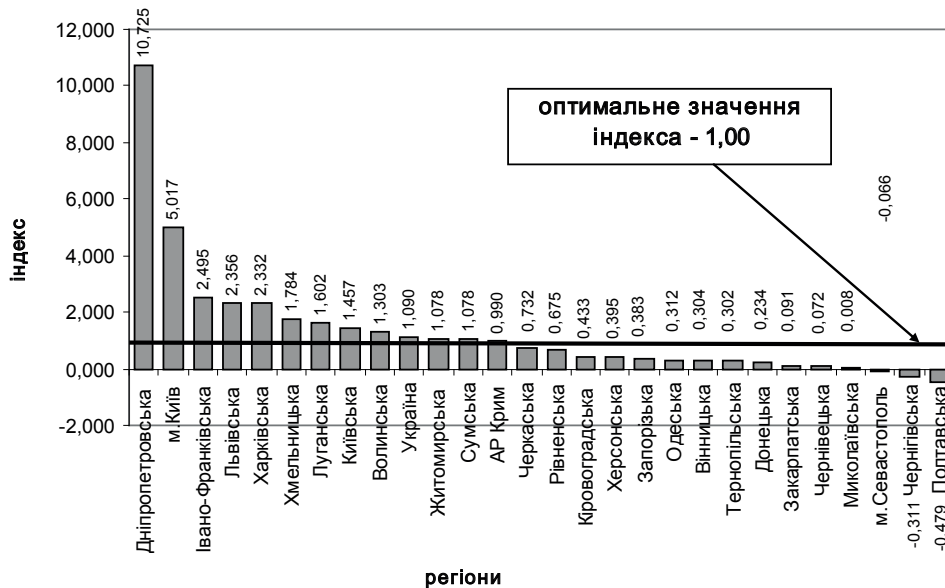

Рис. 2. Індеси чистого притоку ІІІ у регіони до їх економічного потенціалу станом на 01.01.2010 р. (розраховано автором за методикою визначення ЮНКТАД індекса припливу інвестицій)

На протигагу групі регіонів, які поглинають надмірні обсяги акціонерного капіталу нерезидентів, у 2009 р. виділися дві групи, чистий приток ІІІ у яких був близький до нуля (Миколаївська, Чернівецька, Закарпатська обл.) або мав негативне значення (Полтавська і Чернігівська обл., м. Севастополь). Загальною особливістю цих груп є низька частка зосередження акціонерного капіталу нерезидентів у переробній промисловості (Полтавська обл. спрямувала 67,6 % ІІІ у добувну промисловість), а також практично нульове значення частки високотехнологічних інвестицій.

За результатами аналізу виявлено такі недоліки державного регулювання іноземного інвестування в регіони України: у реальному секторі економіки основними реципієнтами акціонерного капіталу нерезидентів залишаються низькотехнологічні, енергоємні сфери виробництва та послуг; частка підприємств, які залучили акціонерний капітал нерезидентів, у загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ, є низькою через нестабільність інвестиційного

клімату в країні; відсутня зацікавленість як вітчизняних, так і іноземних інвесторів в інвестування підприємств інноваційного спрямування; критичний дисбаланс у залученні та розподілі іноземних інвестицій між регіонами і секторами економіки, непов'язаність зовнішнього інвестування регіонів з їх економічним потенціалом; надмірна залежність регіонів від провідних країн-інвесторів, унаслідок чого виникає критичне вилучення іноземними інвесторами нагромадженого акціонерного капіталу під час чергових криз; низькі частки високоякісного та високотехнологічного акціонерного капіталу нерезидентів; низький рівень прозорості в обліку іноземного інвестування та відсутність єдиної методики у статистичній звітності регіональних управлінь Державної служби статистики щодо іноземного інвестування.

Враховуючи наявний загрозливий рівень зносу виробничих потужностей підприємств практично всіх регіонів України, необхідно щороку залучати акціонерний капітал не-

резидентів на рівні щонайменше 25 % ВВП. Держава має сформувати політику щодо переорієнтації іноземних інвесторів у виробничу сферу. Для підвищення ефективності державної регіональної політики регулювання іноземного інвестування у контексті забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави необхідно у кожному регіоні: разом із цілеспрямованим збільшенням частки підприємств, які залучили акціонерний капітал нерезидентів, обмежувати обсяги чистого припливу у регіони, які не спроможні за своїм економічним потенціалом якісно освоїти ці інвестиції; зменшувати частку залежності регіонів від п'яти провідних країн-інвесторів до 50 % шляхом розширення кола країн-інвесторів і збільшення обсягів їх інвестування; досягти частки нагромаджених високоякісного акціонерного капіталу нерезидентів рівня 75 %, високотехнологічного – рівня 25 %, частки іноземних інвесторів в освоєних інвестиціях в основний капітал рівня 25 %; розробити єдиний підхід

до статистичної звітності з метою повної відповідності до вимог економічної безпеки держави та запобігання проявів приховування або викривлення даних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
2. Мошенський С. З. Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україні: вплив на інвестиційну безпеку держави : монографія / Мошенський Сергій Захарович. – Житомир : ДДТУ, 2008 – 453 с.
3. Рогач О. В. Міжнародні інвестиції: теорія і практика бізнесу транснаціональних корпорацій : підручник / Рогач О. В. – К. : Либідь, 2005. – 720 с.
4. Система економічної безпеки держави : монографія / [заг. ред. А. І. Сухорукова]. – К. : Стило, 2009. – 685 с.

УДК 330.341.2

САМООРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ВЛАСТИВІСТЬ ОПЕРАЦІОНАЛЬНОЇ ЗАМКНУТОСТІ

Т. І. Єгорова-Гудкова, кандидат економічних наук; М. В. Кравченко

Дослідження тематики, пов'язаної із тіньовою економікою, посідає особливе місце в економічній науці, що пояснюється масштабністю цього явища. Так, тіньовий сектор у світі зростає з кожним роком. Вважається, що 2011 р. він становитиме понад 35 % світового ВВП [1]. В Україні, за різними оцінками, обсяг тіньового сектора коливається в межах 45–60 % ВВП [2].

Уперше проблему самоорганізації тіньової економіки, її внутрішнього механізму виявив перуанський учений Ернандо де Сото. Саме він вперше визнав головним чинником тіньової економіки та високого рівня її само-

організації трансакційні витрати, зокрема такі їхні види як «ціну легальності» та «ціну поза-легальності» [3].

Усебічне вивчення явища самоорганізації тіньової економіки є актуальним напрямом сучасних теоретичних досліджень і має суттєве прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема тінізації економіки є масштабною, актуальною і вимагає междисциплінарного підходу в дослідженні, тому що її рівень є надвисоким. Питання протидії тіньовій економіці досліджували в наукових працях такі українські, російські та закордонні вчені